

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ БІОЛОГІЙ В УКРАЇНІ В 20-30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

На основі аналізу літературних джерел та архівних матеріалів встановлено типи вищих педагогічних навчальних закладів, які функціонували в Україні в 20-30-х роках минулого століття та особливості підготовки вчителів біології в них. Виявлено співвідношення психолого-педагогічної та спеціальної підготовки педагогічних кадрів. Визначено цінні моменти змісту спеціальної підготовки майбутніх вчителів біології, які доцільно використовувати в сучасних умовах.

Серед різноманітних типів педагогічних навчальних закладів саме Інститути народної освіти (ІНО) забезпечували належний рівень підготовки педагогічних кадрів. Частка психолого-педагогічних дисциплін із блоку предметів, спільних для всього факультету, становила в різних ІНО від 40 до 50 відсотків. У цих навчальних закладах мала місце тенденція до поєднання теоретичної та практичної підготовки майбутніх вчителів.

Блок спеціальних дисциплін крім традиційних біологічних курсів передбачав вивчення порівняльної анатомії, фітогеографії, зоогеографії, ембріології рослин, ембріології тварин, гідробіології, які доцільно включити до варіативної частини навчальних планів біологічних спеціальностей сучасних педагогічних університетів.

Ключові слова: педагогічна освіта, учительський інститут, педагогічний технікум, педагогічні курси, інститут народної освіти, вчитель біології.

На основе анализа литературных источников и архивных материалов установлены типы высших педагогических учебных заведений, которые функционировали в Украине в 20-30-х годах прошлого века и особенности подготовки учителей биологии в них. Выявлено соотношение психолого-педагогической и специальной подготовки педагогических кадров. Определены ценные моменты содержания специальной подготовки будущих учителей биологии, которые целесообразно использовать в современных условиях.

Среди разнообразных типов педагогических учебных заведений именно Институты народного образования обеспечивали надлежащий уровень подготовки педагогических кадров. Доля психолого-педагогических дисциплин из блока предметов, общих для всего факультета, составляла в разных ИНО от 40 до 50 процентов. В этих учебных заведениях имела место тенденция к сочетанию теоретической и практической подготовки будущих учителей.

Блок специальных дисциплин кроме традиционных биологических курсов предполагал изучение сравнительной анатомии, фитогеографии, зоогеографии, эмбриологии растений, эмбриологии животных, гидробиологии, которые целесообразно включать в вариативную часть учебных планов биологических специальностей современных педагогических университетов.

Ключевые слова: педагогическое образование, учительский институт, педагогический техникум, педагогические курсы, институт народного образования, учитель биологии.

After analysis of literature as well as archive materials, some peculiarities of biology teacher training in Ukraine in years 20-30s of the previous century have been defined. Thus, the correlation between the psychological-pedagogical and special training has been established. The key principles of the special training of biology teachers have been found, and some possible ways of their application under the modern conditions have been described.

Given the analysis of the sources and archive materials, the following conclusions can be reached. In the 20-30s of the previous century, a rather complex teacher-training system existed. At the same time, some peculiarities were apparent on the territory of the Western Ukraine, where that system was mainly represented by teacher-training seminaries. The Soviet Ukraine had such teacher-training seminaries until 1919, and they were afterwards reorganized into higher pedagogical courses, pedagogical colleges, and institutes of public education. That was the time period of searching for a new type of a higher educational institution that would provide students with an adequate level of professional teacher training.

Pedagogy

Despite the fact that all pedagogical institutions belonged to the category of higher establishments at the time period under research, their level of education differed. Thus, the educational institutions on the top of the higher pedagogical establishments of Ukraine were institutes of public education (IPE) that provided teacher training for all types of schools, higher courses for women, teacher-training institutes and seminaries.

The institutes of public education were the sources of an adequate psychological-pedagogical and social teacher training. The share of psychological and pedagogical disciplines in the set of disciplines for the department varied between 40 and 50 % depending on the IPE. Those educational institutions tended to combine the theoretical and practical aspects of teacher training.

The block of special disciplines, along with the traditional courses such as botany, zoology, anatomy, cytology, evolution theory, and nature science methodology, also included comparative anatomy, phytogeography, zoogeography, plant embryology, animal embryology, and hydrobiology, etc. This is the proof of fundamentalization of the content of education in institutes of public education. A whole range of biological disciplines that were studied within both the botany- and zoology sub-blocks of the biology block of the professional education department in IPE should be included into the elective courses of the biology department curricula in modern pedagogical universities.

Key words: *pedagogical education, teacher-training institute, pedagogical college, pedagogical courses, institute of public education, biology teacher.*

Постановка проблеми. Педагогічна освіта сьогодення повинна забезпечити формування нової генерації педагогічних кадрів, адаптованої до вимог реформування освіти в державі, приведення її у відповідність до європейських і світових стандартів. Сучасній освіті потрібен педагог, здатний до інновацій та творчості, готовий до швидких трансформацій освітнього середовища та власної діяльності.

Створення системи вищої біологічної освіти нового типу вимагає критичного аналізу історичного минулого з метою запозичення оригінальних підходів щодо змісту, форм, методів професійної підготовки вчителів біології, які не втратили своєї актуальності і можуть бути адаптовані до сучасних умов. З цією метою важливо дослідити особливості та закономірності процесу підготовки вчителів біології у різні історичні періоди в контексті функціонування освітньої галузі в цілому.

Системний історичний підхід дозволяє проаналізувати цілісну систему вищої педагогічної освіти України, виявити провідні тенденції, цінні ідеї та елементи досвіду в підготовці педагогічних кадрів та прогнозувати можливості її оновлення.

Проблемам історії розвитку освіти та підготовки вчителя присвячені праці М. Авдієнка, А. Боднара, А. Булди, М. Грищенка, Н. Дем'яненко, М. Євтуха, В. Майбороди, Ф. Паначина, М. Ярмаченка, Г. Ясницького, О. Янкович. Проблема єдності теоретичної і практичної підготовки вчителів знайшла відображення у працях О. Абдулліної, А. Бойко, С. Золотухіна, В. Лозової, Л. Коваль, Н. Ничкало, О. Савченко. Питання підготовки вчительських кадрів в 20-30-х рр. знаходились в центрі уваги дослідників С. Гусєва, М. Зотіна, Н. Калениченка, Н. Матвійчук, О. Сухомлинської, С. Фрідмана та ін. Проблеми практичної професійно-педагогічної підготовки вчителя у вищих закладах освіти України (1917-1928 рр.) присвячені дослідження О. Лаврінєнка.

Становлення педагогічної освіти в Східній Галичині розкриваються в роботах М. Барни. Психолого-педагогічні засади підготовки майбутніх вчителів біології розкрито в роботах Г. Біленької, О. Богданової, Е. Флешар, О. Ярошенко. Проблемі методики викладання біології в середній загальноосвітній школі України у 20-30 роках ХХ століття було присвячене дослідження М. Скиби.

Аналіз наукових праць та дисертаційних досліджень з історії педагогіки дає підстави стверджувати, що поряд з наявністю різнопланових досліджень проблеми теоретичної і практичної підготовки вчителів у різні періоди нашої історії, недостатньо дослідженою є проблема підготовки вчителів біології в Україні.

Мета статті полягає у вивченні стану підготовки вчителів біології в Україні у 20-30-х роках ХХ століття, зокрема, встановлення мережі вищих навчальних закладів України, що здійснювали підготовку вчителів біології, аналіз їхньої діяльності та вивчення можливостей використання цінних моментів цього досвіду у підготовці вчителів у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. В середині 20-х років усі педагогічні навчальні заклади України були тимчасово віднесені до рангу вищих. У цей період почала реалізовуватись концепція вищої педагогічної освіти як єдиної системи підготовки педагогічних кадрів в Україні [Матвійчук, 1997: с.8].

На початку минулого століття підготовку вчителів здійснювали учительські інститути та семінарії. В учительських семінаріях загальноосвітня підготовка студентів поєднувалась із професійною. Ці навчальні заклади набули особливого поширення Західній Україні. Учительські семінарії були чоловічі і жіночі, з польською, українською мовою викладання та двомовні.

Учителів біології, природознавства та географії в учительських інститутах готували на природничо-географічних відділеннях протягом трьох років. Навчальним планом на вивчення фахових методик відводилося 150-154 год., на педагогічну практику – 18 год. Майбутні вчителі крім загальноосвітніх предметів вивчали такі спеціальні предмети: фізика, хімія, геологія, мінералогія, фізична географія, антропологія, етнографія, ботаніка, зоологія, анатомія і фізіологія людини і гігієна. Психолого-педагогічна підготовка здійснювалася в процесі вивчення історії педагогіки, загальної педагогіки, дидактики, експериментальної дидактики, організації навчально-виховних закладів, психопатології дитячого віку [Майборода, 1992: с.26].

Система підготовки учительських кадрів на території Радянської України характеризувалася більшою різноманітністю типів вищих навчальних закладів порівняно із Західною Україною. До початку 20-х років це були учительські семінарії, які згодом були реорганізовані у вищі педагогічні курси, педагогічні технікуми, Інститути народної освіти.

Pedagogy

Інститути народної освіти (ІНО) здійснювали підготовку вчителів для усіх типів шкіл, вищих жіночих курсів, вчительських інститутів і семінарій.

ІНО були утворені на базі Київського, Харківського, Кам'янець-Подільського університетів, Ніжинського історико-філологічного інституту, Катеринославського, Глухівського, Вінницького, Миколаївського, Чернігівського, Житомирського, Херсонського педагогічних інститутів. Архівні матеріали містять різні дані щодо кількості ІНО, які функціонували в Україні в 1920-1921 рр. Як зазначає В. Майборода, в різних джерелах ця кількість є різною – 17, 12. За нашими дослідницькими даними, які узгоджуються з даними В. Майбороди ця кількість становить 13 [Майборода, 1992: с.32].

В рамках ІНО існували факультети соціального виховання та професійної освіти. Факультети соціального виховання готували в основному педагогів-організаторів дитячого колективу. Факультети професійної освіти готували керівників та вчителів. Тривалість навчання на цих факультетах складала три роки. Факультети професійної освіти були лише у чотирьох ІНО – Харківському, Київському, Одеському та Катеринославському.

У Київському ІНО функціонувало два факультети (соціального виховання та професійної освіти з однорічним підготовчим факультетом). Факультет професійної освіти включав два відділення: точних наук і гуманітарних наук. Останні поділялись на цикли. Так, відділення точних наук включало чотири цикли – фізико-математичний, хімічний, географічний, біологічний.

Про популярність на той час біологічної освіти свідчать дані про чисельність студентів факультету професійної освіти (Таблиця 1) [Отчет о состоянии ..., 1923: с. 21]:

Таблиця 1

**Чисельність студентів факультету професійної освіти
Вищого Інституту народної освіти (Київ)
(станом на 01.01.1923 р.)**

Курси	Відділення точних наук				Відділення гуманітарних наук			Всього по курсам
	Хімічний	Географічний	Фізико-математичний	Біологічний	Літературно-лінгвістичний	Історичний	Філософсько-педагогічний	
I	82	11	47	197	64	43	31	475
II	44	6	26	108	59	30	21	294
III	11	4	13	23	31	37	9	128
Всього на циклі	137	21	86	328	154	110	51	897

Всього на відділенні	572	325
----------------------	-----	-----

Як видно з таблиці 1 чисельність студентів біологічного циклу значно переважала кількість студентів на інших циклах і становила більше третини всіх студентів факультету.

Комплектувалися факультети професійної освіти таким чином: на перший курс приймали випускників профшкіл; на другий – випускників технікумів, які мали досвід практичної роботи; на третій – випускників інститутів. Практикувався прийом абітурієнтів за рекомендаціями громадських організацій: партійних, комсомольських, військових організацій, профспілок, комітетів незаможних селян за умови успішної участі в колоквіумі, який проводила комісія у складі двох викладачі та двох студентів. Випускники трирічних курсів, педагогічних технікумів, учительських інститутів та вчителі, які мали стаж педагогічної роботи не менше чотирьох років зараховувалися без вступних випробувань. [Матвійчук, 1997: с.32].

Щодо структури (факультети, відділення), змісту, форм та методів підготовки фахівців ІНО відрізнялися між собою. Для прикладу, у Миколаївському ІНО функціонував один факультет соціального виховання з соціально-економічним, словесно-історичним, фізико-математичним та хіміко-біологічним відділеннями. Одеський ІНО мав два факультети: соціального виховання /готував учителів семирічних шкіл/ та професійної освіти /готував викладачів шкіл ФЗН, профшкіл, робітфаків [Матвійчук, 1997: с.33].

Аналіз навчального плану відділення точних наук Вищого інституту народної освіти показав, що студенти вивчали предмети, спільні для всього факультету та предмети спеціального характеру [Отчет о состоянии ..., 1923: с.191].

Таблиця 2

**Навчальний план
відділення точних наук факультету професійної освіти
Інституту народної освіти ім. М.П. Драгоманова (1922-23 навч. рік)**

№ п/п	Назви дисциплін	Кількість тижневих годин	
		1 сем.	2 сем.
а) Дисципліни, спільні для всього факультету:			
	I курс		
1.	Вступ до філософії	4	0
2.	Педагогічна психологія	2	2
3.	Історія соціалістичної думки в Росії	2	2
	II курс		

Pedagogy

1.	Загальна педагогіка	4	4					
2.	Експериментальна психологія	2	2					
3.	Історія соціалізму	2	2					
III курс								
1.	Сучасні течії в педагогіці	2	2					
2.	Енциклопедія політ. просвітницької роботи	2	2					
Б) Дисципліни спеціального характеру:								
Ботанічний цикл:								
I курс								
1.	Елементи вищої математики	4	4					
2.	Фізика	4	4					
3.	Хімія	4	4					
4.	Геологія з мінералогією і практичні заняття	2/0	2/2					
5.	Загальне землезнавство	2	2					
6.	Ботаніка (загальний курс) і практичні заняття	2/2	2/2					
7.	Зоологія (загальний курс) і практичні заняття	2/2	2/2					
II курс								
1.	Фізика	4	4					
2.	Органічна хімія	2	2					
3.	Основний курс із систематики рослин та практичні заняття із визначення рослин	2/2	2/2					
4.	Зоологія безхребетних і практичні заняття	2/2	2/2					
5.	Зоологія хребетних і практичні заняття	2/2	2/2					
6.	Порівняльна анатомія	2	2					
7.	Анатомія людини	2	2					
III курс								
1.	Палеонтологія	2	2					
2.	Цитологія	2	2					
3.	Вчення про еволюцію	2	2					
4.	Методика природознавства	2	2					
Підцикл ботанічний		Підцикл зоологічний						
5.	Анатомія рослин	4	4	5.	Фізіологія тварин	2	2	
6.	Фізіологія рослин	2	4	6.	Ембріологія тварин	2	2	
7.	Мікробіологія	2	2	7.	Ембріологія тварин практичні заняття	2	2	
8.	Фітогеографія флорою України	3	2	2	8.	Вчення про спадковість	2	2

9.	Практичні заняття по споровим і квітковим рослинам	2	2	9.	Зоогеографія фауною України	3	2	2
10.	Практичний курс морфології квіткових рослин	2	2	10.	Гідробіологія		2	2
11.	Ембріологія рослин	2	2	10.	Практичні заняття з гідробіології		0	2

В Інститутах народної освіти студенти отримували ґрунтовну психолого-педагогічну підготовку. Як видно із наведеного навчального плану частка психолого-педагогічних дисциплін із блоку предметів, спільних для всього факультету становить в різних ІНО від 40 до 50 відсотків.

Крім того, студенти ІНО отримували хорошу спеціальну підготовку. Блок спеціальних дисциплін крім традиційних курсів, таких як ботаніка, зоологія, анатомія, цитологія, вчення про еволюцію, методика природознавства передбачав курси порівняльної анатомії, фітогеографії, зоогеографії, ембріології рослин, ембріології тварин, гідробіології тощо. У сучасних педагогічних вищих навчальних закладах студенти біологічних спеціальностей такі курси не вивчають.

В Інститутах народної освіти на зміну лекційно-семінарському широко впроваджувався лабораторний метод, що призвело до покращення відвідування студентами занять.

Значна увага в ІНО надавалась практичній підготовці студентів. У звіті про роботу методкомісії Катеринославського ІНО з 10 вересня по 10 грудня 1924 року зазначається: «Педпрактика должна быть главным фокусом, через который должны преломляться все знания студента ИНО. Педпрактика, базируясь на изучаемом производственном процессе должна быть основой, на которой студент приобретает педагогические знания и навыки» [*Отчет о работе методкома ...*, 1924: с.179].

В цьому документі зазначається, що педпрактика повинна проходити через усі курси: починатися фазою спостережень і безпосередньою роботою студента під керівництвом досвідченого викладача. Оскільки протягом першого року навчання відбувалася, в основному, загальноосвітня підготовка, педпрактика проводилась в таких закладах, де не потрібні спеціальні знання (заклади політпросвіти і соціального виховання).

Протягом другого року навчання практиканти вивчали методи викладання, організацію педагогічного процесу, форми обліку роботи в профшколах. Мета третього курсу – вивчення методів викладання окремих

Pedagogy

дисциплін, програм шкіл профосвіти та фабзавучу, їх зв'язок з виробництвом, а також самостійна робота в школі.

Висновки. На основі аналізу літературних джерел та архівних матеріалів, можна зробити висновок, що у 20-30-х роках минулого століття існувала доволі розгалужена система підготовки педагогічних кадрів. Проте, існували деякі особливості на територіальних землях Західної України, де ця система була представлена в основному учительськими семінаріями. На території Радянської України учительські семінарії існували до 1919 року, а згодом були реорганізовані у Вищі педагогічні курси, педагогічні технікуми та Інститути народної освіти. Цей період можна вважати періодом пошуку типу вищого навчального закладу, який би забезпечував належний рівень фахової підготовки майбутніх педагогічних кадрів.

Незважаючи на те, що у досліджуваний період всі педагогічні заклади були віднесені до розряду вищих, рівень підготовки фахівців у них відрізнявся. Навчальними закладами, які займали доволі високий щабель у ієрархії вищих педагогічних навчальних закладів України досліджуваного періоду були Інститути народної освіти. Процес формування змісту освіти у ІНО є свідченням реалізації тенденції його фундаменталізації. Ряд біологічних дисциплін, які вивчались в рамках ботанічного та зоологічного підциклів біологічного циклу факультету професійної освіти ІНО доцільно включити до варіативної частини навчальних планів біологічних спеціальностей сучасних педагогічних університетів, а також до програм магістерської та аспірантської підготовки.

Потребує подальшого дослідження процес підготовки вчителів біології в інші періоди історії нашої держави, який дозволяє проаналізувати цілісний процес підготовки вчителів біології в Україні, виявити провідні тенденції, цінні ідеї, елементи досвіду та прогнозувати можливості його вдосконалення. Результати таких досліджень можуть бути корисними для розробки прогностичної моделі підготовки вчителів біології в сучасних умовах з урахуванням цінних моментів історичного досвіду.

ЛІТЕРАТУРА

- Майборода, 1992* – Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985 рр.)/ В.К.Майборода. – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
- Матвійчук, 1997* – Матвійчук Н.С. Підготовка вчительських кадрів в Україні (20-30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец.13.00.04 «Професійна підготовка»/ Н.С.Майвійчук. -К., 1997.–19 с.
- Отчет о состоянии* – Отчет о состоянии и деятельности Высшего института народного образования в Киеве за первый квартал 1923 года (с 1 января по 1 апреля) // Центральный державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 166 : Народний комісаріат освіти УРСР, оп. 2, спр. 1077, арк. 21.
- Отчет о работе* – Отчет о работе методкома за время с 10 сентября по 10 декабря 1924 года. Проект плана педпрактики // Центральный державний архів вищих органів влади та управління України. Фонд 166, Народний комісаріат освіти УРСР, оп. 4, спр. 633, арк. 173-179.

REFERENCES

- Maiboroda, 1992* – Maiboroda V.K. Vyshcha pedahohichna osvita v Ukraini: istoriia, dosvid, uroky (1917-1985 rr.) / V.K. Maiboroda. – K. : Lybid, 1992. – 196 s.
- Matviichuk, 1997* – Matviichuk N.S. Pidhotovka vchytelskykh kadriv v Ukraini (20-30-ti roky KhKh st.): avtoref. dys. na здобuttia nauk. stupenia kand. ped. Nauk : spets.13.00.04 «Profesiina pidhotovka»/ N.S. Maiviichuk. – K., 1997.–19 s.
- Otchet o sostoianyyu* – Otchet o sostoianyyu y deiatelnosti Vysshhehoynstytuta narodnoho obrazovanyia v Kyeve za pervyi kvartal 1923 hoda (s 1 yanvaria po 1 apreliia) // Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Fond 166 : Narodnyi komisariat osvity URSR, op. 2, spr. 1077, ark. 21.
- Otchet o rabote* – Otchet o rabote metodkoma za vremia s 10 sentiabria po 10 dekabria 1924 hoda. Proekt plana pedpraktyky // Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Fond 166, Narodnyi komisariat osvity URSR,op. 4, spr. 633, ark. 173 179.

УДК 373+37.018.1(091)

Світлана Вихор

СПІВПРАЦЯ СІМ'Ї ТА ШКОЛИ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

У статті розглянуто співпрацю сім'ї та школи в історичній ретроспективі від часів Київської Русі до сьогодення, причому, основний акцент зроблено на діяльності братських шкіл та частковому аналізі їх статутних документів. На основі вітчизняного педагогічного досвіду описано зародження проблеми взаємодії школи та сім'ї; з'ясовано, які документи регламентували роботу братських шкіл; виокремлено та підтверджено основні напрями взаємодії між родинами і братськими школами у XVI – XVIII ст.; визначено роль церкви в контексті шкільної освітньої політики; виявлено проблеми і напрями взаємодії сім'ї та школи в сучасній Україні. На основі педагогічного досвіду різних типів шкіл підтверджено, що тісна співпраця вказаних суспільних інституцій може здійснюватися лише за умови орієнтації на загальнолюдські цінності, єдності вимог, при наявності договору про обов'язки кожної із сторін, громадського та взаємного контролю школи та сім'ї.

Ключові слова: школа, сім'я, співпраця школи та сім'ї, братська школа.

В статье рассматривается сотрудничество семьи и школы в исторической ретроспективе со времен Киевской Руси до современности, причем, основной акцент сделано на деятельности братских школ и частичном анализе их статутных документов. На примерах из отечественного педагогического опыта дано описание возникновения проблемы взаимодействия школы и семьи; определены документы, регламентирующие работу братских школ; выделены и подтверждены основные направления сотрудничества семьи и братских школ в XVI – XVIII вв.; определена роль церкви в контексте школьной образовательной политики; указано проблемы и обоснованы направления взаимодействия семьи и школы в современной Украине. На базе педагогического опыта различных типов школ подтверждено, что тесное сотрудничество указанных общественных институтов осуществимо только при условии ориентации на общечеловеческие ценности, единство требований, при наличии договора об обязанностях сторон, общественного и взаимного контроля семьи и школы.

Ключевые слова: школа, семья, сотрудничество школы и семьи, братская школа.

Cooperation of family and school is a multidimensional educational problem and the subject of psychological and educational research for many years. Analysis of the principles of interaction which are the basis of the common work of school and family confirms that sufficient attention should be paid to the retrospective principle. It facilitates the process of rapprochement and interpenetration of family pedagogy and school practice, creates the excellent opportunities for implementation of the idea of nation in upbringing and making a truly national system of education. The article deals with the